

A KUNOK NOMADIZMUSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

SELMECZI LÁSZLÓ

Szabadfalvi József: Nomád típusú teletelési rendszer az Alföldön című munkájában a réti teletelés művelődéstörténeti háttérét elemezve arra az álláspontra helyezkedett, hogy az 1239-ben Magyarországra betelepített kunok „még teljes nomádok voltak, állataikkal a téli és nyári szállás között vándoroltak. A nomád életüket egészen a XVI. század elejéig megőrizték, s így felelevenítői lehettek a magyarság körében is a vándorló legeltetésnek.”¹

Szabadfalvi, *Marjai Szabó* nyomán úgy vélte, hogy az ázsiai népek és a magyarországi kunok nomadizmusa között annyi volt a különbség, hogy a kunok téli szállásai az Alföldön nem voltak olyan távol egymástól, mint az ázsiai nomád népeknél.² „A betelepült kunok és jászok nomád életére jellemző, hogy lakhelyüket okleveleink még a XIV. sz.-ban sem tudták pontosan megjelölni, csak így: „circa”, „in circuitu”, „Jazones circa Chabam commorantes”, 1349-ben Lajos király meghagyja „Comanis in circuitu villarum Abad et Thomay munustura vocatarum residentibus”, hogy István szörényi bán halastavaiban ne halásszanak.”³

A fentebb vázolt elképzeléstől nem áll távol a történetkutatók álláspontja sem. Kring egyfajta összefüggésben úgy képzelte, hogy a kunok óriási marhacsordáikkal bejárják, legelőiket váltogatva, az egész országot”.⁴ Rogerius tudósítását, mely szerint „Amikor pedig a kunok királya nemeseivel és közembereivel együtt kóborolni kezdett Magyarországon, végtelen sok marhacsordájuk lévén súlyos károkat okoztak a magyaroknak legelőkben, vetésekben, kertekben, gyümölcsösökben, szőlőkben és egyéb javaikban”⁵ „tipikusan jellemző”-nek tartja „a nomád életet folytató népre”.⁶ Hangsúlyozta: „Az 1243-ban hazánkba jött kunok elsősorban – kétségkívül – barmaik legeltetésével, vadászattal voltak elfoglalva s földművelést időszakosan, csak a legszükségesebbekre korlátozva üztek. Ez az életmód természetesen nagy mozgékonytsággal járt, . . .”⁷

A Hóman–Szekfű-féle magyar történet azt emelte ki, hogy a „nomád pásztor kunokat a régi hazájukban megszokott klimatikus és növényzeti viszonyok az Alföldhöz kötötték. . . Mint kétszáz év előtt a magyarok, ők is sátrakban laktak s a nomád török népek szokása szerint folytatták pásztorgazdálkodásukat.”⁸

1. *Szabadfalvi J.*, 1984. 60.

2. *Szabadfalvi J.*, 1984. 60. *Marjai Szabó L.*, 1946. 97–100.

3. *Szabadfalvi J.*, 1984. 60. *Gyárfás I.*, 1883. III. 466., 586. *Kring M.*, 1932. 45–46. *Györffy Gy.*, 1953. 263.

4. *Kring M.*, 1932. 41.

5. A tatárjárás emlékezete. 1981. 113.

6. *Kring M.*, 1932. 42.

7. *Kring M.*, 1932. 42.

8. *Hóman B.–Szekfű Gy.*, 1938. II. 15.

Győrffy György leszögezte: „azok az adatok, amelyek beköltöző kunjainkról szólnak, határozottan azt mutatják, hogy fő foglalkozásuk a nomád állattenyésztés volt.⁹ Rogerius másutt a kunok végtelen baromcsordáiról beszél s azt mondja: „A kunoknak nagyon nem tetszett, hogy el kellett válniuk egymástól, de így ezután senkit meg nem sértve kóborolták be nemezsátraikkal, barmaikkal és nyájaikkal Magyarország lakatlan földjét.”¹⁰ A legutolsó történeti összefoglalás sem ad árnyaltabb képet, lakonikus rövidséggel a nomád kunok bebocsátásáról tudósít.¹¹

A különböző munkák megállapításait összevetve a következőképpen jellemezhető a kunok nomadizmusa:

a) a kunok nomádok voltak (nomád élet, nomád állattenyésztés, nomádpásztor stb.);¹²

b) állatsordáikkal a legelőterületeket barangolták,¹³ minthogy nem összefüggő tömbben telepítették le őket, ez akadályokat gördített a szabad legeltetés elé,¹⁴ a magyarországi kun legelőterület jóval kevesebb, mint Ázsiában volt, „szűk horizontú”;¹⁵

c) Magyarországon is az egész népesség kísérte az állatokat,¹⁶ ennek megfelelően állandó településeik nem voltak, sátrokban (nemezsátor) laktak,¹⁷ ideiglenes jellegű téli szállásaik voltak, amelyek egyik vélemény szerint egy-egy magyar település körül terültek el,¹⁸ más vélemény szerint, éppen ellenkezőleg, mert azoknak a területeknek, amelyekre a kunokat telepítették „több évszázados lakatlansága bizonyos”;¹⁹

d) földművelésük „kezdetlegesebb nomád földművelés”,²⁰ időszakos, a legszükségesebbekre korlátozott,²¹ amelyet vadászat²² és halászat²³ egészít ki;

e) állandó megtelepedésük kezdete a XIV. század harmincas éveitől,²⁴ közepétől²⁵ számítható.

A nomadizmusról szóló legutolsó hazai néprajzi összefoglalás szerint a „nomadizmus: az állattartásnak az a formája, melynek során a nyájakat legelőről legelőre hajtva, egész évben elsősorban legeltetve tartják. A hozzá kapcsolódó életfomában az állat-

9. Győrffy Gy., 1953. 248.

10. A tatárjárás emlékezete. 1981. 116.

11. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. 1984. 1386.

12. Kring M., 1932. 41. Marjai Szabó L., 1946. 97. Győrffy Gy., 1953. 248., 260. Rásonyi L., 1981. 109. 121. Ferent, I. 1981. 26.

13. Kring M., 1932. 42.

14. Győrffy Gy., 1953. 251.

15. Marjai Szabó L., 1946. 99.

16. Győrffy Gy., 1953. 253. „... az említett hadjáratban fogolyként elhurcolt rabszolgák tömege sok ezerre rúgott és komoly tényezőt jelentett a kunok mezőgazdasági termelésében. Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy a kunok foglyaikat egy helyben telepítették földet művelni, míg maguk tovább folytatták a legelőiken való vándorolást. A magukra hagyott foglyok kétségtelenül visszazöktek volna otthonukba. A kunok foglyaikat sátraik körül dolgoztatták, vándorolásaik alkalmával magukkal vitték, s ennek megfelelően kezdetlegesebb nomád földművelésre fogták őket.”

17. Győrffy Gy., 1953. 263.

18. Kring M., 1932. 46. Győrffy Gy., 1953. 264.

19. Marjai Szabó L., 194. 100–101. „Teljesen lehetetlen az a megállapítás, hogy a téli szállás – s így természetesen az abból kialakuló állandó telep is – valamely magyar település szomszédságában keletkezett volna. Ha ez megállná a helyét, akkor a kúnsszállások a Kúntság peremét ülnék körül, illetve magyar falvaknak kellett volna a Kúntság közepén is lenniök, ahol szállások keletkeztek.”

20. Győrffy Gy., 1953. 252–253.

21. Kring M., 1932. 42.

22. Kring M., 1932. 42.

23. Győrffy Gy., 1953. 264.

24. Kring M., 1932. 47.

25. Győrffy Gy., 1953. 263.

tartó közösségek települése is mozgékony, a nyávjándoroltatás igényeihez igazodik. A nomadizmusról csak akkor beszélhetünk, ha az egész éves extenzív legeltetőtartás és a közösség vándor, ill. szállásváltó életformája együttesen megvan.”²⁶

A nomadizmusnak főtebb vázolt „tisza” formája olyan növényföldrajzi, talaj- és helyrajzi viszonyokat feltételez, amelyek nem teszik lehetővé, hogy a legeltető állattartás és a földművelés egy üzem szervezeti keretében, együtt létezhesen, sőt mi több, a földművelés és az állattartás szervezeti, térbeli elválasztása szükségszerű.²⁷

„A nomád állattartás és település azonban elterjedésterületének jelentős részén különböző mértékben kapcsolódik növénytermesztéshez, de a nomád gazdaság túlsúlya esetén a növénytermesztés alárendelt szerepű. Ezt a gazdaságilag, életformában, településben „nem tiszta” nomadizmus művelőit nevezik félnomádoknak. Az elnevezés azonban gyűjtőfogalom, mert a földműveléssel való kapcsolódás egész variációs skáláját magában foglalja.”²⁸

A nomadizmus elterjedésterületének fő tenyésztett állatai: a juh (kecske), a ló, a szarvasmarha, a teve, teherhordó állatként délen a szamár, a sertés és baromfi általában, főleg a nomadizmus tiszta, teljes fomájában hiányzik.²⁹

A fentebbi néprajzi szempontú meghatározás tükrében több-kevesebb bizonyossággal még az sem dönthető el, hogy a Magyarországra beköltözött, az egyes kutatók szerint „teljes nomád” kunok gazdasága a nomadizmus „tisza” formájához áll-e közelebb, vagy pedig a félnomád kategória³⁰ egy bizonyos változata jellemzi azt.

Az írásos források bizonyága szerint tény, hogy a XIV. század közepén még nem lehetett ritkaság a sátorozó kun.³¹ Számunkra a probléma nem is itt jelentkezik, hanem abban áll, hogy mennyire általánosítható ez az állítás, illetve milyen konkrét képet takarhatnak a korabeli források szerzőinek, pl. Rogeriusnak az általánosító megjegyzései.

A továbbiakban a régészeti kutatások eddigi eredményei segítségével kíséreljük meg konkrétabbá tenni a kunok nomadizmusáról az írásos források alapján felvázolt képet. E probléma megvilágításához a régészet azzal járul hozzá, hogy elsősorban a megtelepedés, a feudalizálódás folyamatához szolgáltat adatokat.

Méri István és Pálóczi-Horváth András nagykunsági terepbejárásai azt bizonyították, hogy a Nagykunság a tatárjárás előtt is lakott volt. A Méri által megvizsgált elpusztult nagykunsági települések közül 16 Árpád-kori eredetűnek bizonyult.³² Kápolnás (Kunkápolnás), Fábiánsebestyén, Asszonyszállás, Bolchateleak (Bócsa), Hatház, Hegyesbor, Turgonypéterszállás, Marjalaka és Póhamara esetében a kunok az egykori Árpád-kori falu telkét szállották meg.³³ Kisújszállás mai határából a Pálóczi által megkutatott területen az Árpád-korban hat, a XVI–XVII. században öt falu állott.³⁴

Marjai Szabó László helyesen állapította meg, hogy Kring tévedett, amikor a kunok téli szállásait a magyar települések szomszédságában képzelte el.³⁵ Azonban az ő

26. Földes L., 1981. 40. Vessd össze: *Róna-Tas A.*, 1983. 51–65.

27. Földes L., 1981. 40.

28. Földes L., 1981. 40.

29. Földes L., 1981. 40.

30. Szabó K., 1938. 87.

31. *Gyárfás I.*, 1883. III. 72–73., 484–485. *Kring M.*, 1932. 49–50. *Györffy Gy.*, 1953. 263.

32. *Méri I.*, 1954. 1. kép. *Pálóczi-Horváth Á.*, 1974. 246–247.

33. *Méri I.*, 1954. 1. kép. *Pálóczi-Horváth Á.*, 1974. 247. A szerző 1971-ben végzett ásatása bizonyította, hogy Orgondaszentmiklós is egy, a tatárjáráskor elpusztult Árpád-kori falu telkére települt. *Selmecci L.*, 1976. 257.

34. *Pálóczi-Horváth Á.*, 1974. 247.

35. *Marjai Szabó L.*, 1946. 100.

hipotézisét is, mely szerint – „Nem tételezhetjük fel azt ugyanis a Nagykunság betelepülésével kapcsolatban, hogy itt a már meglévő hajdani telep nyomai, esetleg még álló viskói irányították volna a letelepedést – mint más nem kun falvaknál –, mert e területek több évszázados lakatlansága bizonyos”³⁶, cáfolták a régészeti megfigyelések. Vagyis a kunok legalább olyan mértékben igénybe vették a tatárjáráskor elpusztult Árpád-kori falvak telkeit települési célokra, mint amennyire nem. Más szóval a *kunok szállásváltó gazdaságát a korábbi, Árpád-kori települések a (téli) szállások kialakítása tekintetében jelentősen befolyásolták.*

A településrendszer megszilárdulása (a kun falvak kialakulása) szempontjából alapvető régészeti (és történeti) probléma, hogy a többségükben téli szállásból kialakult, a XVI–XVII. században elpusztult középkori kun falvak kronológiailag meddig vezethetők vissza. Bizonyos szórványos adatok arra utalnak, hogy a feltételezések szerint még a legtovább nomadizáló életet élő kunok településeinek is, mégpedig a középkori település telkén, van korai rétege. Pl. a Méri által megásott Túrkeve–Móricson megtelepedő kunok a legtovább nomadizáló életet élők közül kerülhettek ki. Ezt bizonyíthatja az is, hogy Móric neve az írott forrásokban a legkésőbb megjelenő nagykunsági falvak között tűnik fel, első említése 1549-től való.³⁷ Az ásátás eredményei azonban azt mutatták, hogy már két évszázaddal korábban, a XIV. században is volt már élet (település) a falu telkén, legalább is erre utal a két szórványleletként előkerült Nagy Lajos pénz és a Méri által még bizonytalan értékű jelenségnek tartott késői edényfenék bélyeg.³⁸ S ez a település az ásató véleménye szerint „a XIV. század második felében – esetleg még pogány nevet viselő – ideiglenes téli szállás volt”.³⁹

A kunok megtelepedésének folyamatában, a földművelésre való áttéréssel, a komplex földművelő-állattartó gazdaság megteremtésével, a szilárd településhálózat (falvak) kialakulását, annak épületeit, mint minta és követendő példa, a magyar településhálózat és azok építményei befolyásolták. Azaz akkortól beszélhetünk a kunok megtelepedéséről, amikortól áttértek a „more Christianorum” életre, ill. az annak megfelelő „domibus solo fixis” költözésre,⁴⁰ vagyis éppen olyan lakóházakban éltek, mint a magyarok.

Méri megállapítását, melyet a nagykunsági terepbejárásai és a Móricson végzett feltárás alapján szűrt le, hogy ti. – „a későközépkori falvak nyomai . . . leggyakrabban hosszú és keskeny településre mutattak. Ez a településforma az Alföldön általánosnak látszik”⁴¹ –, a kutatás elfogadta.⁴² Ugyancsak ezt erősítették a Karcag–Orgondaszentmiklóson⁴³ és Szentkirályon⁴⁴ folytatott ásátások eredményei is.

A régészeti feltárásokon megfigyelt településjelenségek értékelésekor, a XV–XVI. századra vonatkozóan a kunok megtelepedésének bizonyosságát egyértelműen a

36. Marjai Szabó L., 1946. 101.

37. Gyárfás I., 1885. IV. 16. Méri L., 1954. 139.

38. Méri I., 1954. 139.

39. Méri I., 1954. 139. Az ásató a 9. sz. jegyzetben megemlíti: „Lehetséges, hogy Móricson a házak távolabbi körzetében is mutatkozó településnyomok vizsgálata közelebb visz a most felvetett kérdés tisztázásához.”

Ez azonban sajnos nem történt meg.

40. Kring M., 1932. 42–43.

41. Méri I., 1954. 140.

42. Szabó I., 1969. 136. Maksay F., 1971. 92–95.

43. Selmeczi L., 1974. a. 49.

44. Pálóczi Horváth A., 1985. 851.

két- illetve háromszatú, föld fölé épített lakóházak meglétében látjuk.⁴⁵ E lakóházak a kun szállásterületre vonatkoztatott eddigi legkorábbi keltezése Pálóczi-Horváth nevéhez fűződik, de ő sem datálja a XIV–XV. század fordulójánál korábbra ezt a háztípust.⁴⁶ Vagyis a régészeti kutatás eddigi állása szerint az Alföldön, szemben a Dunántúllal,⁴⁷ a föld fölé épített lakóház a XIV–XV. század fordulójánál előbb nem jelenik meg, következésképpen nagyjából egyidőben kell elterjednie a kunoknál és a magyaroknál.

Ha a fentebb vázolt folyamatot a régészeti kutatások a jövőben alapvetően nem módosítják, azaz a középmagyar háztípus megjelenését az Alföldön nem datálják az eddiginél korábbra, akkor ehhez hasonló valóságtartalmat feltételezhetünk azon állításnak is, hogy a XIV. század folyamán az alföldi magyarság zöme ugyanolyan földbe ásott lakóházakban élt, mint az Árpád-korban. Ebből viszont az következik, hogy a XIII–XIV. századi kun téli szállások építményeikben (kivéve a nemezsátrat és mint majd később látni fogjuk, csak az esetek egy részében a templomot), valamint külső megjelenésükben többé-kevésbé olyanok kellett, hogy legyenek, mint a hasonló korú magyar települések.

Ezt a feltételezést látszik igazolni a jászági Négyszálláson megásott településrészlet, amely a XIII–XIV. századra datálható földbe ásott épületeivel átmenetet képez az Árpád-kori és a XV–XVI. századi falvak között. Ezen a jász⁴⁸ településen a XIV. század folyamán is nagyméretű (4×6, 5×5 m), földbe ásott házakban élt a lakosság. A házak mellett, a házak között az Árpád-korból jól ismert tüzelők és tárolóvermek mellett, a házaktól méretükben és szerkezetükben jól elkülöníthető putriólak, s másfajta, egyelőre még nem azonosított, kerek alaprajzú épületek is feltárássra kerültek.⁴⁹

A magyarországi kun falvak feltárássakor eddig nem sikerült korai települési réteget, azaz téli szállás maradványait feltárni. Mégis meglétükre vonatkozóan, éppen a régészeti kutatások eredményeként, több közvetett adattal rendelkezünk.

A szovjet kutatók véleménye szerint a néhány sírból álló kurgántemetők, vagy korábbi kurgánokba történő utántemetkezések helyett a nagy sírszámú síktemetők, vagy hasonló kurgántemetők megjelenése a nomád népek megtelepedésének fontos bizonyítéka.⁵⁰ Tudvalevő, hogy az eddig feltárt hazai kun köznépi temetők valamennyije nagy sírszámú templomkörüli temető.⁵¹ Azonban amíg az egykori Cumania területén előkerült szállástemetők, legalábbis eddig, síktemetőknek bizonyultak, a Magyarországon feltárt hasonló temetők minden esetben történetileg korábban emelt kurgánokba történő utántemetkezések, függetlenül attól, hogy a kurgán az adott kun közösség temetkezésének megindulásakor állott-e korábban épült templom, vagy nem.

Itt szükséges megjegyezni, hogy a kun vezetőréteg hagyatékaként meghatározott sírok száma mindösszesen 8, de ezek közül is csak legfeljebb 3 lehetett kurgántemetkezés.⁵² Vagyis a régészeti kutatások eddigi eredményei arra utalnak, hogy a *beköltöző ku-*

45. Szabó K., 1938. 79–87. Az ásatási megfigyelések mellett hangsúlyozza: „Világos tehát, hogy a török hódoltság alatt elpusztult községek kétszatatú fejlett házformáit nem a kunok hozták magukkal, hanem azokat az itt élő magyarságtól vehették át. Vö. Méri I., 1954. 139–146.

46. Pálóczi-Horváth A., 1985. 852.

47. Parádi N., 1985. 71–76. Holl I.–Parádi N., 1982.

48. Selmeczi L., 1981. 165–166.

49. Selmeczi L., 1984. 114. 1986. 136–137.

50. Pletneva Sz. A., 1958. 185. Fedorov-Davidov G. A., 1966. 201. Selmeczi L., 1982. 105. Pálóczi-Horváth A., 1973. 244.

51. Móra F., 1906., 1908. Szabó K., 1938. Gerevich L., 1943. Méri I., 1954. Bálint A., 1956. Selmeczi L., 1974. b. Horváth F., 1976–77. Selmeczi L., 1982.

52. Nagy G., 1893. Banner J., 1931. Tóth Z., 1933. 1943. Éri I., 1956. Pálóczi-Horváth A., 1969. a, 1969. b, Fodor I., 1972. 1976. Selmeczi L., 1973.

nok temetkezése már a XIII. század közepén erőteljesen átalakulóban volt, jellegében közelebb állt a letelepült népek temetkezéséhez mint a korábbi kun kurgánokhoz és kurgántemetőkhöz. Ma már az sem kétséges, hogy a szállástemetők legkorábbi rétege a XIII. századra datálható.⁵³

Tudvalevő, hogy a templom, melynek a temető mintegy járuléka, nem pusztán és nem elsősorban a temetkezési szokásokban játszik szerepet, hanem a település fontos alkotóeleme. Helyet ad az istentiszteletnek és védelmet nyújt az ellenséges támadókkal szemben.⁵⁴ Már Szabó István hangsúlyozta, hogy a „jászkun” terület a XIV–XV. századokban . . . templomokat mutatott a szállás nevet viselő településeken.”⁵⁵ A kun szállások vonatkozásában Méri István hívta fel a figyelmet arra a problémára, hogy a XIV. századi templomokra vonatkozó adatok alapján nem dönthető el egyértelműen, „hogy a kunok számára épített, vagy már korábban is álló templomról van-e szó”.⁵⁶

A magyarországi kun szállástemetők és a velük kapcsolatban levő (a területükön felépült) templomok viszonyát, kronológiai helyzetét vizsgálva a kun szállástemetőknek két típusát különböztethetjük meg: a) a kun csoportok (nemzetségek) már meglévő, a tatárjárás előtt épült templomok köré kezdenek temetkezni;⁵⁷ b) a szállástemetőt pusztá kurgánon nyítják meg és a temető területén utólag, általában a XV. század folyamán építik fel a templomot.⁵⁸

Következésképpen a betelepülő kunok egy része már a XIII. század folyamán használatba vette a kurgánokra épült, félbe hagyott Árpád-kori templom körüli temetők területét, s minden bizonnyal azért, mert mind a kurgán, mind a templom halottkultusszal való összefüggése ismert volt számára.⁵⁹

A településásatások arra is lehetőséget nyújtanak, hogy adatokat szerezzünk a kunok „végtelen baromcsordáiról”, pontosabban az általuk tenyésztett állatok arányáról. Ezeket az adatokat azonban fenntartásokkal kell kezelnünk, legfeljebb tájékoztató jellegűnek lehet tartanunk, ugyanis a települések fennállásának összeidejére jellemzőek, s nem tükrözik, nem tükrözhetik az állatállományban, a tenyésztett állatok fajtáiban (ti. mikortól mit tenyésztenek) végbement változásokat.

A nagykunsági Móric falu állattartásáról annyit lehetett megállapítani, hogy a „legnagyobb számú a szarvasmarhacsont volt, ezután a juh és a juh vagy kecskecsont együttes száma következik, majd a disznó- és lócsontoké. Akad szép számmal kutya, tyúk, juh és egyéb (házi, vagy vad) szárnyascsont is.”⁶⁰

A középkori Szentkirály (ma Lászlófalva) ásatásakor előkerült zoológiai leletek szintén fejlett állattartásra utalnak. Bár a csontmaradványokat feldolgozó kutató eddig nem tájékoztattott a különböző állatcsontok arányáról, de a Móricon előkerült állatcsontanyag tükrében feltehetően a valós arányokat tükrözi felsorolása. „Megtalálhatók a szarvasmarha, a juh, a kecske, a sertés, a ló, a szamár, a kutya, a macska, a baromfiak közül a tyúk és a lúd csontjai és e két házimadár tojásainak maradványai is.”⁶¹ Szentkirály falu életében szerepet játszott a vadászat és a halászat is, „alkalmanként vadnyúl, őz és szarvas húsát is ették, . . . tömérdek halcsont és pikkely – zömében ponty, csuka és harcsa, valamint keszgefélék maradványa – került elő”.⁶²

53. Selmeczi L., 1986. 131–133.

54. Szabó I., 1969. 184–197.

55. Szabó I., 1969. 188.

56. Méri I., 1954. 139.

57. Horváth F., 1976–77. 118. Móra F., 1906. 19–20. Szabó K., 1938. 130–135.

58. Méri I., 1954. 142. Selmeczi L., 1973. 112. Szabó K., 1938. 130–135.

59. Selmeczi L., 1982. 105–106.

60. Méri I., 1954. 147.

61. Kassai M. K.–Takács I., 1985. 853.

62. Kassai M. K.–Takács I., 1985. 854.

Az eddigi vizsgálatok szerint Szentkirály szarvasmarha-állománya „megfelelt a korabeli, vagyis a középkori kis testű, rövid szarvú, hullámos fejélű (brachyceros) típusnak.⁶³ Az előkerült juhsontok beleillenek a középkori „magyar juh” típusába. A sertések csontjai „kifinomultabb” állatokra utalnak. A lócsontmaradványokból általában keleti típusú, közepesen nagy testű lovakra következtethetünk.”⁶⁴

A régészeti kutatások szolgáltatta eddigi adatok alapján tehát a kunok nomadizmusáról a következő fő jellemzőket rögzíthetjük:

a) A kunok nemzetségei (egy-egy csoportjai, auljai) a rendelkezésükre bocsátott területet már igen korán, a beköltözést követő első évtizedekben, még a XIII. század folyamán felosztották egymás között.⁶⁵

b) Az egyes kun települések határai többé-kevésbé megegyeztek az Árpád-kori települések összes területével,⁶⁶ sok esetben a szállások az egykori Árpád-kori falvak telkeire települtek.

c) A szállástemetők XIII. századi megnyitása és a temetők, valamint a hozzájuk tartozó templomok elemzése arra utal, hogy a kun településszerkezet (a téli szállások rendszere) már a XIII. század végére megszilárdul, s a későbbi kun falvak a téli szállások telkein alakulnak ki.⁶⁷

d) A kun településeken tenyésztett állatok összetétele és fajtái alapján sajnos nem vonhatunk le lényegi következtetéseket a kunok nomadizmusára vonatkozóan.⁶⁸

e) A kunok temetkezési rendszere és a sírokból előkerült többféle kulturális hatást tükröző leletanyag már a XIII. századra vonatkozóan is egy általuk levő, a letelepedés irányába fejlődő társadalomra utal.⁶⁹

Összegezve az elmondottakat, a régészeti kutatások alapján a XIII. században Magyarországra beköltöző kunok nomadizmusa a következőképpen értékelhető: *félnomádok voltak, s mint ilyenek, közelebb állottak a végleges megletelepedéshez, mint a tiszta nomadizmushoz.*⁷⁰

A kunok régészeti kutatásában az elmúlt évtizedekben a Szovjetunióban is jelentős új eredményeket értek el, s a délorosz sztyeppre a tiszta nomadizmus képviselőiként érkeztek, s ott 150 éven át uralkodó kunok nomadizmusa is más megvilágításba került.⁷¹ Eszerint a nomád kunok a délorosz sztyeppen félévszázados tartózkodás után félnomád gazdasági berendezkedést alakítottak ki, s eljutottak a félig megtelepült állapotig.⁷²

*A félnomád gazdaságra történő áttérés következtében a legelőterületeket korlátozták és a szállások határait pontosan meghatározták.*⁷³ A nomád sátor a kerekekről (taliga, szekér) lekerült a földre, többé-kevésbé állandó téli és nyári szállások, nomád (legeltetési,

63. Kassai M. K.–Takács I., 1985. 854.

64. Kassai M. K.–Takács I., 1985. 854.

65. A tatárjárás emlékezete. 1981. 116. Még a tatárjárás előtt szétosztották a kunok között a földeket: „... azt a határozatot szentesítették, hogy a kun nemeseket cselédekkel együtt osszák szét Magyarország egyes tartományába, és mindegyikük a nekik kijelölt tartományban tartózkodjon. IV. László 1279. augusztus 10-én kiadott oklevelében ugyanezt hangsúlyozta. Gyárfás I., 1873. 339–340. 439–440.

66. Pálóczi-Horváth A., 1974. 247.

67. Pálóczi-Horváth A., 1974. 258.

68. A tenyésztett állatok összetételében, mégha a szarvasmarha, ló, juh aránya meg is egyezik a félnomádok által tenyésztett állatok arányszámaival, meghatározó szerepet játszik a sertés, amely biztos jele a letelepült életmódnak.

69. Selmeczi L., 1982. 100–106.

70. Pálóczi-Horváth A., 1974. 257–258.

71. Pletneva Sz. A., 1982. 29–30. 36–37.

72. Pletneva Sz. A., 1982. 56.

73. Pletneva Sz. A., 1982. 56.

közlekedési) útvonalak alakultak ki. Pletneva úgy véli, hogy ez a folyamat a XII. század elejére lényegében befejeződhetett, ti. az oroszok ettől az időtől szervezték az első, a sztyeppre irányuló hadjárataikat.⁷⁴ Ahhoz pedig, hogy a kunok saját területükön az oroszok számára sebezhetővé váljanak, ennek a változásnak be kellett következnie.

A kun kőszobrok (kámennaja baba) elterjedésének, típusainak elemzése is olyan eredményeket hozott, amelyek azt bizonyítják, hogy a kunok a XII–XIII. században teljesen körülhatárolt területeket birtokoltak a sztyeppen.

A szobrokat kis szentélyekben állították fel az ősök tisztelőjére. Általában minden szentélyben két szobor – egy férfi és egy női – állott. Ezek a kutatás jelenlegi állása szerint egy-egy gazdag aul kultushelyei voltak. Azonban a sztyeppen ismertek olyan szentélyek is, amelyekben két tucatnyi szobor állott. Utóbbiak nemzetségi kultushelyek lehettek. Az ősök szentélyei a kurgántemetőkhöz hasonlóan, csak olyan földeken létesülhettek, épülhettek fel, amelyeket teljesen a kunok birtokoltak, feltehetően az állandó téli szállások közelében, a mindennapos vándorlási útvonalakon.⁷⁵

Az orosz évkönyvek tudósításai fontos információt őriztek meg a kunok által tenyésztett állatokra vonatkozóan. Ezek a felsorolás sorrendjében: szarvasmarha, juh, ló.⁷⁶ Ha a sorrend az egyes állatok közötti arányokat is tükrözi, akkor az a következtetés is levonható, hogy a XII. században a félnomád kun gazdaságban hasonló arányban tenyésztették a szarvasmarhát, juhot és a lovat, mint a XIV–XV. századi, magyarországi nagykunsági falvakban.

A kun föld gazdaságilag legjobban fejlett területén, az Északi-Donyec medencéjében „városok”-ról is tudunk (pl. Sarukan, Szugrov, Balin). Ezekben a városokban jelentős földműves és kézműparos réteg élt, noha eredetileg téli szállások lehettek és később is betöltötték ezt a funkciót.⁷⁷ Pontosan ilyen kézműves-földműves szállást alapítottak a kunok az általuk 1117-ben elfoglalt Belaja Vezsa (Szarkel) romjain. Ez a téli szállás halmaztelepülés volt és agyagtéglaiból épített házakból állott.⁷⁸ A Dnyeper középső és alsó folyásánál fekvő, XII–XIII. századi, nagyméretű és nem erődített településeken ukrán régészek végeztek feltárásokat. A települések többségében csupán egy-egy félig földbe ásott ház feltáráására szorítkoztak, néhányat azonban alaposabban megkutattak. Így pl. a Dnyeper középső folyásának vidékén Jacevaja Balkánál, Gavrilovkánál és Kicskasszkojénél. Utóbbi településen olyan földbe ásott házakat tártak fel, amelyekben nyílt tűzhely volt. A tűzhely a ház padlójának középső részén helyezkedett el. *A legújabb szovjet álláspont szerint azok a települések, amelyek a sztyepphatáron húzódnak és jellegüket a félig földbe ásott házak határozzák meg, téli szállások voltak és kunbrodnyik keveréknépeség lakta őket.*⁷⁹

A kun törzsszövetség, mint bármely más hasonló típusú nomád alakulat, etnikailag nem volt egységes. A kipcsakokon (kunok) kívül, a megérkezésük előtt az adott területen élő sztyeppi és erdős sztyeppi lakosság – elsősorban alánok, bolgárok, besenyők és torkok (gúzok) – maradványai tartoztak hozzá. A délszibériai anthropológiai típust képviselő kipcsakok nagyon gyorsan feloldódtak a délorosz sztyepp más jellegű népeségében.⁸⁰

Ez a jelenség, mint akkulturációs folyamat, kiterjedt a kipcsakok néhány fontos néprajzi jellemzőjére, különösen a temetkezési szokásokra. Jellegzetes temetkezési

74. Pletneva Sz. A., 1982. 56–57.

75. Pletneva Sz. A., 1974. 1982. 57–58. Fodor I., 1970.

76. Pletneva Sz. A., 1982. 58.

77. Pletneva Sz. A., 1982. 58–59.

78. Pletneva Sz. A., 1982. 59. Artamonov M. I., 1958. 82–84.

79. Sztyeppi Evrazii v epohu szrednevekovja. 1981. 221.

80. Pletneva Sz. A., 1982. 61.

szokásuk, a keletelt lovastemetkezés kőpakolással, erősen megváltozott és összeötvöződött a törzsszövetségben élő többi népcsoport szokásaival. Az anyagi kultúra is nivelálódott. Csupán egy ősi kipcsek szokás maradt változatlanul, az elhaltak emlékére kőszobrok és szentélyek állítása.⁸¹

A kun törzsszövetségre össz-egészét tekintve tehát a félnomád életmód volt a jellemző. A lakosság etnikailag és kulturálisan vegyes volt, s bár erőteljes akkulturációs folyamat zajlott le a XII–XIII. században, a régészeti leletanyag elemzésekor többé-kevésbé eredményesen meg lehet határozni azokat a jellemzőket, amelyek az egyes népcsoportokhoz, besenyőkhöz, torkokhoz, bolgárokhoz, alánokhoz, sőt szarmatákhoz köthetők. Hacsak nem a kun társadalom előkelő (arisztokrata) rétege költözött be 1239-ben Magyarországra, ami egyébként logikailag is elképzelhetetlen, úgy arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a kun gazdaság, életmód, társadalom átalakulásának, a megtelepedésnek a folyamata, nem csupán Magyarországon játszódott le, hanem jóval korábban, a félnomád életmódra való áttéréssel még a XI. század végén elkezdődött,⁸² s a Kárpát-medence feudális gazdasági és társadalmi viszonyai között csupán befejeződött.

IRODALOM

Artamonov, M. I.

1958. Szarkel–Belaja vezsa. MIA 62. Moszkva–Leningrád

Banner J.,

1931. A bánkúti lovassír. Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József–Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből.

Bálint A.,

1956. A Kiskunfélegyháza–templomhalmi temető. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged

Éri I.,

1956. Adatok a kígyópusztai csat értékeléséhez. Folia Archaeologica.

Fedorov-Davidov, G. A.

1966. Kocsevniki Vosztocsnoj Evropi pod vlasztju zolotoordinszkih hanov. Moszkva

Ferent, I.

1981. A kunok és püspökségük. Budapest

Fodor I.,

1970. A sírszobrok kérdéséhez. Folia Archaeologica.

1972. Újabb adatok a bánkúti sor értékeléséhez. Folia Archaeologica.

1976. Az osztrogoszszki lelet. Cumania. Kecskemét

Földes L.,

1981. Nomadizmus. Magyar Néprajzi Lexikon. Negyedik kötet. Né-Sz. Budapest

Gerevich L.,

1943. A csuti középkori sírmező. Budapest régiségei.

Gyárfás I.,

1883. A jászkunok története. Harmadik kötet, 1301–1542-ig. Szolnok

1885. A jászkunok története. Negyedik kötet, 1542–1686-ig. Budapest

Györffy Gy.,

1953. A kunok feudalizálódása. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk.: Székely Gy., Budapest

Holl I.–Parádi N.,

1982. Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. Budapest

81. *Pletneva Sz. A.*, 1958. 153–186. 1982. 61.

82. *Pálóczi-Horváth V.*, 1974. 257–258.

- Hóman B.–Szekfü Gy.*,
1938. Magyar történet I–V. (ötödik kiadás) Budapest
- Horváth F.*,
1976–77. Csengele középkori temploma. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged
- Kassai M. K.–Takács I.*,
1985. Miből éltek a kunok. Élet és Tudomány. 27. sz.
- Kring M.*,
1932. Kun és jász társadalmeelemek a középkorban. Századok.
Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest. 1984.
- Maksay F.*,
1971. A magyar falu középkori településrendje. Budapest
- Marjai Szabó L.*,
1946. A kunok betelepítése és az állandó szállások kialakulása a Nagykunság területén. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. 1944–1945. Szerk.: *Bartucz L.*, Szeged
- Méri I.*,
1954. Beszámoló a Tiszalök–rázompusztai és Túrkeve–mórici ásatások eredményéről. II. Archaeológiai Értesítő
- Móra F.*,
1906. Ásatás a Szeged–ötömösi Anjou-kori temetőben. Archaeológiai Értesítő
1908. Szegedvidéki leletekről. Archaeológiai Értesítő
- Nagy G.*,
1893. A régi kunok temetkezése. Archaeológiai Értesítő
- Parádi N.*,
1985. A későközépkori faluásatások újabb eredményei. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Szerk.: Fodor István–Selmeczi László. Budapest
- Pálóczi-Horváth A.*,
1969. a) A csólyosi kun sírlelet. Folia Archaeologica
1969. b) A csólyosi kun sírlelet hadtörténeti vonatkozásai. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged
1972. A felsőszentkirályi kun sírlelet. Cumania. Kecskemét
1973. A magyarországi kunok régészeti kutatásának helyzete. Folia Archaeologica
1974. A kunok megtelepedése Magyarországon. Archaeológiai Értesítő
1985. „Lakjanak földhöz rögzített házakban.” Egy középkori kun falu. Élet és Tudomány. 27. szám
- Pletneva, Sz. A.*
1958. Pecsenegi, torki i polovci v juzsno-russzkij sztyepjah. MIA. Moszkva–Leningrád
1974. Poloveckije kamennüje izvajanija. Moszkva
1982. Kocsevniki szrednevekovja. Moszkva
- Rásonyi L.*,
1981. Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. Budapest
- Róna-Tas A.*,
1983. A nomád életforma geneziséhez. Nomád társadalmak és államalakulatok. Szerk.: Tőkei Ferenc. Budapest
- Selmeczi L.*,
1973. Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv. Szolnok
1974. a) Nomád települési struktúra a Nagykunságban. (Orgondaszentmiklós 14–16. századi település ásatásának eredményei.) Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. I. Faluk. Budapest–Szolnok
1974. b) Angaben und Gesichtspunkte zur archäologischen Forschung nach den Kumanen im Komitat Szolnok. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged
1976. The Settlement Structure of the Cumanian Settlers in the Nagykunság. Hungaro-Turcica. Studien in Honori of Julius Németh. Budapest
1981. A négyszállási jász temető. Communicationes Archaeologicae Hungariae.

1982. A magyarországi kunok temetkezése a 13–14. században. Előmunkálatok a magyarság néprajzához 10. Budapest
1984. Jászdózsa–Négyszállás. Régészeti Füzetek. Ser. 1. No. 37.
1986. A kunok és jászok régészeti kutatásának néhány problémája. Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Debrecen
- Szabadfalvi J.,
1984. Nomád típusú telettetési rendszer az Alföldön. Tanulmányok a magyar pásztorkodás köréből. Debrecen
- Szabó I.,
1969. A középkori magyar falu. Budapest
- Szabó K.,
1938. Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Budapest
- Sztyepi Evrazii v epohu srednevekovja.* Szerk.: Pletneva, Sz. A. Moszkva, 1981.
A tatárjárás emlékezete. Budapest, 1981.
- Tóth Z.,
1933. A kigyópusztai csat. Turul
1943. La boucle de Kigyópuszta. Archaeológiai Értesítő

ZUM PROBLEM DES KUMANEN-NOMADISMUS

(Auszug)

Der Verfasser summiert in seiner Studie die bisherigen Meinungen über den Kumanen-Nomadismus in Ungarn und stellt fest: Auf deren Grund kann man mit mehr oder weniger Gewissheit auch nicht entscheiden, ob die Wirtschaft der in den Karpatenbecken eingewanderten, nach einzelnen Forschern: „Vollnomaden“ der „reinen“ Art des Nomadismus näher steht oder sie durch eine gewisse Variante der halbnomadischen Kategorie charakterisiert wird.

Im weiteren versucht der Verfasser mit Hilfe der Ergebnisse der Archäologischen Forschungen das vom Kumanen-Nomadismus an Hand von schriftlichen Quellen geschilderte Bild konkreter machen. Er stellt fest: Die lagerwechselnde Wirtschaft wurde in Hinsicht auf die Ausgestaltung der (Winter- Lager durch die früheren Siedlungen in den Arpadenzeiten wesentlich beeinflusst. Er betont: Nach den Voraussetzungen haben auch die Siedlungen der am längsten ein nomadisierendes Leben Führenden Kumanen eine frühzeitige Lage und zwar auf dem Grund der Ansiedlungen im Mittelalter. Seine wichtige Feststellung ist es, dass das über dem Boden errichtete Wohnhaus auf der Tiefenebene, gegenüber Transdanubien, vor der Jahrhundertwende 14/15 nicht erscheint, folglich muss es etwa zur gleichen Zeit sowohl bei den Kumanen, als auch bei den Ungarn zur Verwendung kommen. Daraus folgt, dass die kumanischen Winterlager im Jahrhundert 13/14 in ihren Bauwerken (ausgenommen die Filzzelte und in einem Teil der Fälle die Kirche), als auch in ihrer äusseren Erscheinung mussten mehr oder minder ähnlich sein, wie die ungarischen Siedlungen im gleichen Alter.

Der Verfasser betont in der Untersuchung der Bestattungsarten und -Systeme der Kumanen, dass diese sich in der Mitte des 13. Jahrhunderts schon in starker Umwandlung befanden, charakteristisch der Bestattung der angesiedelten Völker näher standen, als den nomadischen Bestattungen. Das wird auch durch die Beobachtung bestätigt, dass ein Teil der sich angesiedelten Kumanen schon im Laufe des 13. Jahrhunderts das auf Hügeln angelegte, aufgegebene Friedhofsgebiet um die Kirschen der Arpadenzeiten in Gebrauch genommen hat und aller Wahrscheinlichkeit nach darum, weil der Zusammenhang sowohl des Kurgans (Hügelgrabs) als auch der Kirche mit dem Totenkultus für sie bekannt war.

In Summierung der Erfolge der archäologischen Forschungen stellt der Verfasser fest, dass die in Ungarn eingewanderten Kumanen Halbnomaden waren und als solche standen näher der entgültigen Niederlassung, als dem „reinen“ Nomadismus.

In der archäologischen Forschung der Kumanen in den vergangenen Jahrzehnten wurde der Nomadismus der Kumanen auch in der Sowjetunion in anderes Licht gesetzt. Dementsprechend haben die nomadischen Kumanen auf der südrussischen Steppe halbnomadische Wirtschaftseinrichtung ausgestaltet und haben den halbangesiedelten Stand erreicht. Der Verlauf der Niederlassung der Kumanen spielte sich nicht nur und nicht in erster Linie in Ungarn ab, sondern ziemlich früher, beim Übertritt zur halbnomadischen Lebensart wurde er bereits am Ende des 11. Jahrhunderts begonnen und unter den feudalen Wirtschafts- und Gesellschaftsverhältnissen des Karpatenbeckens wurde er bloss beendet.

László Selmeczi